

บทที่ ๒

พุทธวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

สมัยครั้งพุทธกาล การประกาศพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้ามุ่งประโยชน์ของมหาชนเป็นที่ตั้ง โดยยึดหลักพุทธวิธีการเผยแผ่ด้วยลีลาการสอน ๔ ประการ สันตสนา การชี้แจง สมาทปนา การแนะนำ สมุตเตชนา การเร้าใจ สัมปหังสนา การขโลมใจให้รำเริง เบิกบาน ผล คือเกิดประโยชน์ศรัทธาเข้าไปปฏิบัติให้เกิดความสุขทั้งตนและสังคม การศึกษาในบทนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาพุทธวิธีเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คุณสมบัติของผู้สอน จุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้า หลักการสอนของพระพุทธเจ้า ลีลาในการสอนของพระพุทธเจ้า วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า และเทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า ดังต่อไปนี้

๒.๑ คุณสมบัติของผู้สอน หรือนักเผยแผ่

ผู้สอนหรือนักเผยแผ่ที่ดีต้องสร้างบุคลิกภาพที่น่าเคารพเลื่อมใสแก่ผู้ที่พบเห็นหรือผู้ฟัง จะเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงมีลักษณะทั้งด้านความสง่างามแห่งพระวรกายทั้งดงาม มีพระสุรเสียงที่โน้มน้าวจิตใจควรแก่ศรัทธาปสาทะทุกประการทรงมีพระมหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการ อนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ พระฉวีวรรณผุดผ่องดั่งทอง นาคู นาคูเลื่อมใส ส่วนพระสุรเสียงก็ไพเราะ สุกภาพสละสลวย แจ่มใส นุ่มนวล ชวนฟัง กลมกล่อม ไม่พร่าซึ่ง กังวาน ดุจเสียงพรหม สำเนียงใสไพเราะชวนการเวก

พระพุทธศาสนาถือว่าผู้เผยแผ่กับผู้ฟัง หรือผู้สอนกับผู้เรียนนั้นมีความสัมพันธ์กันในฐานะกัลยาณมิตร นักเผยแผ่ที่ดีจึงมีลักษณะซึ่งเป็นกัลยาณมิตร ดังนี้

๑. ปิโย เป็นที่รักที่พอใจ คือ เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกลึกซึ้งเป็นกันเอง ชวนให้ฟังให้ผู้ฟังอยากสนใจที่จะซักถาม

๒. ครุ เป็นที่เคารพ คือ มีความประพฤติเหมาะสมแก่ฐานะ ชวนให้เกิดความอบอุ่นใจเป็นที่ฟังได้อย่างปลอดภัย

๓. ภาวนิโย เป็นที่ยกย่อง คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาที่แท้จริงและเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ เป็นที่ยกย่องน่าเอาอย่าง ทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาได้

๔. วัตตา เป็นนักพูด โดยอาจจะเลือกใช้วิธีการเผยแผ่ในรูปแบบต่าง ๆ เพื่ออธิบายให้ผู้ฟังเข้าใจ

๕. วณักขโม เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำได้ถ้าม คำล่วงเกิน คำตักเตือน วิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ อดทนได้ไม่เบื่อง่าย ไม่เสียอารมณ์ แม้บางครั้งอาจถูกต่อต้านจากลัทธิภายนอกมาขัดขวางต้องงานเผยแผ่
๖. คัมภีร์อังคะ กะถัง กัตตา เป็นผู้พูดคำที่ลึกซึ้งได้ ให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย นักเผยแผ่ที่ดีจะต้องมีความรู้ในศาสตร์หลาย ๆ อย่าง และต้องฉลาดในการเลือกใช้วิธีเผยแผ่แบบต่าง ๆ เพื่อให้เหมาะสมกับผู้ฟัง เพื่อให้เกิดศรัทธาและยอมปฏิบัติตาม
๗. โน จัฏฐานะ นิโยชเย ไม่ชักนำให้ผู้ฟังให้เดินผิดทางไปนอกพุทธดำรัส แต่ต้องรู้จักชักจูง แนะนำในทางที่ถูกที่ควร^๑ นอกจากนี้ แสง จันทรงาม^๒ ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของนักเผยแผ่ที่ดี ดังนี้
๑. มีความกรุณาเป็นพื้นฐานของจิต
 ๒. ไม่ถือตัวหยิ่งโส
 ๓. มีความอดทน ใจเย็น
 ๔. มีความยุติธรรม ไม่เห็นแก่หน้า
 ๕. มีความรอบคอบ
 ๖. มีความประพฤติน่าเคารพบูชา
 ๗. รู้จักภูมิสติปัญญาของผู้ฟัง

๒.๒ จุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้า

หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงบรรลุโมกขธรรมแล้ว ได้ทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่ ๗ สัปดาห์ ก็ทรงมีพุทธประสงค์ที่จะสั่งสอนให้เวไนยสัตว์ เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานในธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบ พระพุทธองค์ก็เริ่มประกาศหลักพุทธธรรมครั้งแรกในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ โดยมีปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ เป็นเป้าหมายในการเผยแผ่ โดยทรงประกาศธรรมจักรกัปปวัตตนสูตร เป็นครั้งแรกในครั้งนั้น ได้มีโกณฑณฺฑะ เป็นผู้สามารถรู้และเข้าใจในธรรมที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบ พระพุทธองค์จึงประกาศว่า อญฺญาตี วต โภ โกณฑณฺฑะ อยญฺญาตี วต โภ โกณฑณฺฑะ ได้รู้แล้วหนอ โกณฑณฺฑะ จึงได้ชื่อนี้ว่า อัญญาโกณฑณฺฑะ จากนั้น จึงได้ทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุรูปแรก

^๑ อัง.สตุตถ. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

^๒ แสง จันทรงาม, วิธีสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : กมลการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า

ในพระพุทธศาสนา^๗ ต่อมาพระพุทธศาสนาได้ออกไปในทุกสารทิศ มีผู้ศรัทธาเลื่อมใส เคารพ ยำเกรง ในพระรัตนตรียื่อนำเอาหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ

จุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้า จึงมุ่งเน้นไปที่ประโยชน์ของมหาชนเป็นที่ตั้ง การประกาศพระพุทธศาสนาจึงยึดหลักประโยชน์ของมหาชนเป็นที่ตั้ง ซึ่งเป็นหลักการสำคัญของการสื่อสารธรรม ในพระพุทธศาสนา โดยเป็นหลักและนโยบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของเหล่าสาวก ทั้งนี้เพื่อประโยชน์สุขแก่มนุษย์ โดยหลักการก็คือ ให้เกิดประโยชน์สุขตามพุทธประสงค์ ๓ ประการ คือ

- ๑) ภูมิคุ้มกันภัยต่อประโยชน์ ประโยชน์ชาตินี้
- ๒) สัมปรายิภัยต่อประโยชน์ ประโยชน์ชาติหน้า
- ๓) ประมัตตประโยชน์ ประโยชน์อย่างยิ่ง^๘

พระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึงเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยต้องมีเนื้อหา หรือเรื่องที่สอน มีตัวผู้เรียนหรือผู้ฟัง และวิธีการสอนครบถ้วนทุกอย่าง พระราชมุนี^๙ ได้แยกออกเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้^๕

๑. ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังได้รู้แจ้งเห็นแจ้งในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น (อภิปัญญาธรรมเทศนา) หมายถึง ทรงสอนให้ผู้รู้แจ้งเห็นจริงเฉพาะเท่าที่จำเป็นสำหรับสาวกนั้น ๆ สิ่งใดที่ควรรู้แล้ว แต่เห็นว่าไม่จำเป็นสำหรับผู้ฟังหรือผู้รับการสอน ก็จะไม่สอนสิ่งนั้น ทรงสอนให้ผู้รู้แจ้งเห็นจริงเฉพาะเท่าที่รู้และจำเป็นเท่านั้น ดังตัวอย่างเช่น

พระผู้มีภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สีสเปวัน (ป่าประดู่ลาย) ใกล้เมืองโกสัมพี ครั้นนั้น ทรงถือใบประดู่ลายเพียงเล็กน้อยไว้ในพระหัตถ์แล้ว ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายไว้ในพระหัตถ์กับใบประดู่ลายที่อยู่บนต้นไม้ อย่างไหนจะมากกว่า ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ใบประดู่ลายไว้ในพระหัตถ์มีเพียงเล็กน้อย ส่วนที่อยู่บนต้นไม้มีมากนัก พระพุทธองค์ตรัสว่า เรื่องนี้ ฉันใดเรื่องที่ทรงรู้นั้นมีมากเหมือนใบไม้บนต้นไม้ที่ทรงบอก และทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายมีเพียงเล็กน้อยเหมือนใบไม้ในพระหัตถ์^๖

^๗วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

^๘บุญ (ไทย) ๓๐/๓๕๖/๕๖๕.

^๙พระราชมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), เทคนิคในการสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๑), หน้า ๒๖ – ๓๐.

^๖ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๔๓/๑๓๑๒.

ทั้งนี้ ก็เพราะพระพุทธองค์ทรงมีพุทธประสงค์ที่จะบอกว่า ส่วนใดที่ไม่มีประโยชน์ แก่พรหมจารย์ ไม่เป็นไปตามที่เบื่อน่ายคลายกำหนด เพื่อความรู้ยิ่ง และนิพพาน ก็จะไม่บอก ส่วน ไหนที่ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นไปเพื่อตรัสรู้และนิพพาน เช่น เรื่องทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความ ดับทุกข์ พระองค์ก็จะตรัสบอกพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์มายากเกินไปจนถึงกับตรงตาม แล้วยังไม่เห็น

๒. ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังตรงตามแล้วเห็นจริงได้ ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผลที่ ผู้ฟังพอตรงตามให้ เห็นด้วยตนเอง (สนิทานัมมเทศนา)

พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าไม่ยากเกินไปจนถึงกับตรงตามแล้วไม่เห็นและไม่ ยากเกินไปจนไม่ต้องตรึกตรองขบคิดก็เห็นได้ พุทธวิธีในการสอนจึงอยู่ท่ามกลางระหว่างความยาก เกินไปกับความง่ายเกินไป ส่วนใหญ่ทรงสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตนเอง ดังตัวอย่างต่อไปนี้ พระองค์ทรงตรัสภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย แม้ว่าภิกษุทั้งหลายจะพึงจับชายสังฆาฏิของเราติดตามรอยเท้า ติดตามไป ข้างหลัง แต่ภิกษุนั้นมีความละโมภ กำหนดยึดถืออย่างแรงกล้าในกาม มีจิตพยาบาท คิดประทุษร้าย หลงลืมสติไม่รู้ตัว มีจิตไม่ตั้งมั่น กระสับกระส่าย ไม่สำรวมในอินทรีย์ แท้จริงแล้วภิกษุนั้น ก็ยังชื่อว่าอยู่ห่างไกลเรา เราก็ห่างไกลภิกษุนั้น นั้นเป็นเพราะเหตุไร เพราะภิกษุนั้นยังไม่เห็นธรรม เมื่อไม่ เห็นธรรม ชื่อว่าไม่เห็นเรา

ภิกษุทั้งหลาย แม้ถ้าภิกษุอยู่ไกลถึง ๑๐๐ โยชน์ แต่ภิกษุนั้นไม่มีความละโมภ ไม่ กำหนดยึดถืออย่างแรงกล้าในกาม มีจิตไม่พยาบาท ไม่คิดประทุษร้าย มีสติ มีความรู้สึกลับตัว มีจิตตั้ง มั่นแน่วแน่ สำรวมอินทรีย์ แท้จริงแล้ว ภิกษุนั้นชื่อว่าอยู่ใกล้เรา เราอยู่ใกล้ภิกษุนั้น นั้นเป็นเพราะ เหตุไร เพราะภิกษุนั้นเห็นธรรม แม้เห็นธรรม ชื่อว่าเห็นเรา^๗

๓. ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร ทรงแสดงธรรมมีคุณเป็น อัจฉรยย์ สามารถยังผู้ปฏิบัติตามได้รับผลตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติของตน (สปปาฏิหาริ ยัมมเทศนา)

ในข้อนี้มีเรื่องที่พอนำมาพิจารณาหลายเรื่อง ขอนำมากล่าวเพียงเล็กน้อย ดังนี้บรรดา ปาฏิหาริย์ทั้ง ๓ นั้น พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญอนุศาสนี ปาฏิหาริย์ว่าดีที่สุด ประณีตที่สุด และ เป็นประโยชน์ที่สุดข้อนี้เป็นความจริงอย่างยิ่ง พระพุทธศาสนาที่ดำรงเป็นประโยชน์แก่มหาชนมา จนถึงกระทั่งบัดนี้ก็ด้วยอานุภาพของอนุศาสนีปาฏิหาริย์นั่นเอง

^๗ พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๕๒/๔๖๕.

ในสังการวสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์ ๓ แก่สังการวพราหมณ์ ให้พราหมณ์พิจารณาว่าอย่างไร ไหนดีกว่า ประณีตกว่า พราหมณ์กราบทูลว่า อิทธิปาฏิหาริย์และอาเทศนาปาฏิหาริย์ไม่ประณีต ผู้ใดทำก็เป็นเรื่องเฉพาะตัวของผู้นั้น และปรากฏแก่ตน (สังการวพราหมณ์) เหมือนภาพลวง (มายาสหรมมรูป วีย ขายติ) ส่วนอนุศาสนีปาฏิหาริย์เป็นของประณีต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว^๔

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงเน้นปาฏิหาริย์ทางคำสอน คือ พุทธสอนให้ผู้ฟังไปปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติแล้วได้ผลตามที่ทรงสอนก็เหมือนอศรจรย^๕ นั้นแหละคือยอดปาฏิหาริย์และเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ไม่เพียงเฉพาะคนเท่านั้น แต่เป็นประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมาก

ในมหาปริณีพพานสูตร เมื่อพระพุทธองค์จวนปริณีพพาน ทอดพระเนตรเห็นมหาชนนำเครื่องสักการะเป็นจำนวนมากบูชาพระองค์จึงตรัสกับพระอานนท์ว่า การทำการบูชาอย่างนั้นไม่ใช่บูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง แต่ผู้ใดจะเป็นภิกษุหรือภิกษุณี อุบาสกหรืออุบาสิกาที่ตามปฏิบัติธรรมสมควร ปฏิบัติชอบผู้นั้นแหละชื่อว่าการบูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง^๖

ผู้วิจัยมองว่า พระพุทธเจ้าทรงมีจุดมุ่งหมายในการสอนเน้นที่บุคคล เพราะตระหนักว่ามนุษย์เป็นผู้ฝึกได้ และเป็นผู้รู้ที่จะรู้ตามได้ ถ้าเขาได้ฝึกตนเองตามหลักการและวิธีการที่พระองค์ทรงค้นพบ เพราะวามมนุษย์ทุกคนมีศักยภาพทางปัญญา เมื่อได้ฟังการแนะนำแล้ว ก็จะสามารถพัฒนาจิตใจของตนเองให้เป็นผู้มีความรู้ได้ แต่ระดับความสามารถของแต่ละบุคคลแตกต่างกัน ดังนั้นในการสอนแต่ละครั้งพระพุทธเจ้าก็ทรงใช้วิธีการสอนที่หลากหลายขึ้นอยู่กับประเภทและศักยภาพของแต่ละบุคคล

๒.๓ หลักการการสอนของพระพุทธเจ้า

พระพุทธองค์ได้ตรัสองค์แห่งธรรมอีกไว้ว่า อานนท์การแสดงธรรมให้ผู้อื่นฟัง มิใช่สิ่งที่กระทำได้ง่าย ผู้แสดงธรรมแก่ผู้อื่น ฟังตั้งธรรม ๕ อย่างไว้ในใจ คือ

๑. เราจักกล่าวไปตามลำดับ
๒. เราจักกล่าวยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ
๓. เราจักแสดงด้วยอาศัยความเมตตา
๔. เราจักแสดงโดยไม่เห็นแก่อำภิส

^๔อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๑๔/๕๐๐

^๕ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๑/๑๒๖.

๕. เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตนและคนอื่น^{๑๑}

ในการแสดงธรรมนั้น ผู้ที่เป็นนักเผยแผ่จะกล่าว หรือแสดงธรรมต้องยึดหลักการสอน

๔ ประการ ตามระดับสติปัญญา กล่าวคือ

- อุกมภูติปัญญา ผู้สามารถรู้ได้อย่างฉับพลัน เพียงแต่ยกหัวข้อขึ้นแสดงก็อาจรู้ได้ทันที
- วิปจิตปัญญา ผู้สามารถรู้ได้อย่างอธิบายความละเอียดแล้วซักถามทบทวน
- เนยยะ ผู้สามารถเข้าใจได้ เมื่ออธิบายความละเอียดแล้วซักถามทบทวน
- ปทปรมะ ผู้ไม่สามารถเข้าใจอะไรที่ลึกซึ้ง และมีความเห็นผิดอย่างรุนแรง

ตลอดจนได้วางอุดมการณ์ หลักการ วิธีการในการเผยแผ่พุทธธรรมตามหลักโอวาท

ปาฏิโมกข์ที่ว่า

ความอดทนคือความเป็นตบะอย่างยิ่ง

พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตรัสว่า พระนิพพานเป็นบรมธรรม

ผู้ทำลายผู้อื่นไม่เชื่อว่าเป็นบรรพชิต

ผู้เบียดเบียนผู้อื่นไม่เชื่อว่าเป็นสมณะ

การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม

การทำจิตใจให้ผ่องแผ้ว นี่คือการสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น การไม่เบียดเบียนผู้อื่น ความสำรวมในปาฏิโมกข์

ความรู้จักประมาณในอาหาร การอยู่ในเสนาสนะอันสงบ การประกอบ

ความเพียร ในอธิจิต นี่คือการสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๑๒}

โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อต้องการให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์ ๕ ประการ

๑. ผู้ฟังย่อมได้รับในสิ่งที่ไม่เคยฟัง
๒. สิ่งใดที่เคยฟังแล้ว แต่ยังไม่เข้าใจ ย่อมเข้าใจชัดเจน
๓. บรรเทาความสงสัยเสียได้
๔. กำจัดความเห็นผิดเสียได้
๕. จิตผู้ฟังย่อมผ่องใส

^{๑๑}อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒ / ๑๕๕ / ๒๖๓.

^{๑๒}ที.ม. (ไทย) ๒๕/๑๘๔ - ๑๘๕/๕๐ - ๕๑.

๒.๔ ลีลาในการสอนของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าเมื่อแสดงธรรมให้แก่ใครฟังแล้ว บุคคลนั้นเป็นอันต้องสำเร็จ คือ ได้บรรลุ มรรค ผลชั้นต้นขึ้นไป จนถึงขั้นสูงสุด คือ พระนิพพาน เพราะพระองค์สามารถกำหนด กลุ่มเป้าหมายได้ อุปมาเหมือนการตกเบ็ด ที่จะได้ปลาเฉพาะที่ซึ่งต่างจากการหว่านแหที่หว่านลุ่ม ไปในน้ำ บางครั้งก็ได้ทั้งตัวใหญ่และตัวเล็กเหมือนการฟังธรรมที่มีสติปัญญาได้รับได้มากน้อย แตกต่างกัน พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธลีลาในการสอนในรูปแบบต่าง ๆ ก็เพื่อทรงปลูกศรัทธาให้แก่ บุคคลผู้ที่ฟังเกิดปสาทะอยากรู้ อยากเห็น และติดตาม เพราะเมื่อเรามองกว้าง ๆ การสอนของ พระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง จะดำเนินไปจนถึงผลสำเร็จ โดยมีคุณลักษณะที่เรียกว่า ลีลาการสอนของ พระพุทธเจ้า ๔ ประการ คือ

๑. สันตสนา คือ การชี้แจงแสดงเรื่องราวให้ชัด จำแนกแจกแจง แยกแยะและอธิบาย และแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง ดังงูมีมือไปคู เหมือนหงายชันที่คว่ำชันนั้น มีคำ วลีที่ว่า พูดเข้าใจ ง่ายต่อการปฏิบัติ วัตถุประสงค์ได้เป็นรูปธรรม

๒. สมทพนา คือ การปลูกใจให้ปฏิบัติ ด้วยการแนะนำให้ชาวซึ่งถึงคุณค่ามองเห็น ความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนและประโยชน์ที่จะได้รับเป็นผลทำให้ชีวิตอยู่เป็นสุข

๓. สมุตเตชนา คือ การเร้าใจ ยกใจ ชูใจให้อาจหาญแกล้ากล้า ด้วยการอธิบายให้ กระตือรือร้นเกิดความอยากรู้ อยากมี อยากดี อยากเป็น อยากทำ ชวนให้มีมานะอดทนสู้งาน หนัก เอา เบาสู้ ไม่กลัวเหนื่อย

๔. สัมปหังสนา คือ การขโลมใจให้เข้มขึ้น ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อและเปี่ยมด้วยความหวังการปลอบใจให้สดชื่นเบิกบานเป็นธรรมบันเทิงบำรุงจิตใจให้เข้มขึ้น สร้างความหวังให้ มีชีวิตที่ดี มีกินมีใช้ อยู่สุขสบาย ไม่น้อยหน้าการดำรงชีพ ยกย่องจิตใจให้สูงขึ้นเกิดความสุข เหมือนให้อาหารแก่คนที่หิว ให้น้ำดื่มแก่คนที่กระหาย ให้เงินแก่คนต้องการเงิน

ดังที่ พระธรรมปิฎก ได้ผูกเป็นคำสั้นว่า “แจ่มใส จูงใจ หาญกล้า ร่าเริง หรือ ชี้ชัด คึกคัก เบิกบาน”^{๑๒}

๒.๕ วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า

วิธีการสอนแบบต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะได้กำหนดขอบข่ายในการ วิจัยตามลักษณะหัวข้อที่พระธรรมปิฎก กล่าวไว้ในหนังสือชื่อว่าพุทธวิธีการสอน เพื่อง่ายต่อการ

^{๑๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๗), หน้า ๕๓.

จัดลำดับขั้นตอนการทำความเข้าใจ ซึ่งการสอนธรรมะของพระพุทธเจ้ามีวิธีการสอนที่หลากหลาย พระองค์จะทรงพิจารณาจากบุคคลที่กำลังรับฟัง ถ้าบุคคลมีระดับสติปัญญาน้อยก็จะสอนธรรมะอีกรูปแบบหนึ่ง ผู้มีปัญญามากก็จะใช้อีกรูปแบบหนึ่ง แต่ถึงจะมีวิธีการสอนที่หลากหลายอย่างไร เมื่อจัดเข้าอยู่ในประเภทแล้ว จำแนกวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าได้ ๔ ประเภท

๑. แบบสาธกัจฉาหรือสนทนา

เป็นการสอนโดยใช้วิธีการถามคู่สนทนา เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจธรรมะและความเลื่อมใสศรัทธา วิธีการแบบนี้จะเห็นได้จากที่พระองค์ใช้โปรดบุคคลในกลุ่มที่มีจำนวนจำกัดที่สามารถพูดคุยตอบโต้กันได้ การสอนแบบนี้จะปรากฏในพระไตรปิฎกหลาย ๆ ที่เช่น กรณีของปริพาชกชื่อว่าวัจฉโคตร ที่เข้าไปทูลถามเรื่องความเห็นสุดโต่ง ๑๐ ประการ กับพระองค์ และก็ได้มีการสนทนาแบบถาม – ตอบ ในเรื่องดังกล่าวระหว่างปริพาชกกับพระองค์^{๑๓} เป็นต้น ในการสอนแบบสาธกัจฉาหรือสนทนา จะมีการถามในรายละเอียดได้มากกว่าการสอนแบบทั่วไป เพราะเป็นการให้ข้อมูลต่อกลุ่มชนที่มีจำนวนจำกัดซึ่งเมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมจบ ผู้ฟังรับคุณพิเศษจากการฟังธรรมโดยวิธีนี้อยู่เสมอ

๒. แบบบรรยาย

พระพุทธเจ้าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีประชาชน และพระสาวกเป็นจำนวนมากมารับฟัง ถือว่าเป็นวิธีการที่พระองค์ใช้มากที่สุดในการแสดงธรรม มีทั้งการแสดงธรรมที่มีใจความยาว และที่มีใจความแบบแคบ ๆ ตามแต่สถานการณ์ที่เห็นว่าเหมาะสม ดังที่ทรงแสดงพระธรรมในเชตวันมหาวิหาร ในช่วงบ่ายทุกวันและที่นาลังเกศคือ ผู้ฟังมักจะมีความรู้ หรือมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้นในขั้นพื้นฐานมาบ้างแล้ว ดังเช่นแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ครั้งแรกทรงใช้วิธีการบรรยาย บรรยายถึงความล้มเหลวทรมาณร่างกาย กับความหมกมุ่นในกาม แล้วชี้ไปทางสายกลาง คือ มรรค ๘ และอริสัจ ๔ เพราะสามารถชี้แจงแสดงเหตุผลได้อย่างละเอียด

๓. แบบตอบปัญหา

การตอบปัญหาพระองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและวิธีตอบให้เหมาะสม ผู้ถามอาจจะถามด้วยวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กัน บางคนถามเพื่อให้ตอบ คำถามที่สงสัยมานาน บางคนถามเพื่อลองภูมิ บางคนถามเพื่อข่มหรือปราบให้ผู้ตอบอับอาย บางคนถามเพื่อเทียบเคียงกับ

^{๑๓}ม.ม. (ไทย) ๑๓ / ๑๘๓ – ๑๘๕ / ๒๑๕ – ๒๒๓.

ความเชื่อ หรือหลักคำสอนในลัทธิศาสนาของตน ตรัสว่า “การตอบปัญหาใด ๆ ต้องดูลักษณะปัญหาและเลือกวิธีตอบให้ถูกต้องเหมาะสม” จึงทรงจำแนกวิธีตอบปัญหาไว้ ๔ ประเภท^{๑๔} คือ

๓.๑ เอ็กซัพยาकरणีปัญหา ปัญหาบางอย่างต้องตอบตรงไปตรงมา ตอบแบบตายตัวไม่มีเงื่อนไข เช่น ถามว่า จักขุเป็นอนิจจังหรือ พึงตอบไปทีเดียวว่า ถูกต้อง

๓.๒ ปฏิจปฺกญาพยาकरणีปัญหา ปัญหาที่พึงย้อนถามแล้วจึงแก้ เช่น โสตะ ก็เหมือนจักขุ พึงย้อนถามว่า ที่ถามหมายถึงแง่ไหน ถ้าบอกว่าในแง่เป็นเครื่องมือ พึงตอบว่าไม่เหมือนกัน ถ้าถาม ในแง่อนิจจัง จึงควรตอบรับว่า เหมือนกัน

๓.๓ วิทฺชชยาकरणีปัญหา ปัญหาที่ต้องแยกความตอบเป็นเรื่อง ๆ เป็นประเด็น เช่น พระพุทธองค์ทรงติเตียนตบะใช่หรือไม่ อย่ารีบตอบว่าใช่หรือไม่ใช่ เพราะมีส่วนผิด ต้องแยกตอบว่า พระพุทธองค์ทรงติเตียนตบะที่ทรมานตนเองแต่ทรงสรรเสริญว่า ความอดทนเป็นยอดแห่งตบะ

๓.๔ รุปนียปัญหาปัญหาบางอย่างต้องดัดบทไปไม่ตอบ หรือพึงยับยั้งเสีย เพราะถ้าตอบไปจะเป็นปัญหาที่ให้เกิดความทะเลาะ ตอบไปแล้วไม่ทำให้เกิดประโยชน์ เช่น ศาสตานั่นสอนอย่างนั้น อย่างนี้ อย่ากตราบว่าคำสอนของใครถูกคำสอนของใครผิด พระองค์มักจะดัดบทว่า เรื่องนั้นจงพักไว้ก่อน เราตถาคตจะแสดงธรรมให้ฟัง นี่คือวิธีพักปัญหาของพระองค์

๔. แบบวางกฎข้อบังคับ

โดยใช้วิธีการกำหนดหลักเกณฑ์ กฎและข้อบังคับให้สาวกหรือสงฆ์ปฏิบัติ หรือยึดถือตัวด้วยความเห็นชอบพร้อมกัน เช่น เมื่อเกิดเรื่องที่เสียหายขึ้นหรือภิกษุที่ทำความผิดนำความเสียหายมาสู่หมู่สงฆ์ ก็ทรงบัญญัติพระวินัย โดยความเห็นชอบ

๒.๖ เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเป็นแบบอย่างของผู้ที่มีเทคนิควิธีการสอนหลากหลายทรงสอนแบบทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม หรือจากง่ายไปหายาก ธรรมะเป็นเรื่องที่มีเนื้อหาลึกซึ้งยากที่จะเข้าใจ โดยเฉพาะธรรมะชั้นสูง เพราะพระองค์ทรงใช้เทคนิควิธีดังต่อไปนี้

๑. การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบทรงยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และการเล่านิทานประกอบ ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจนดังเช่น เรื่องพราหมณ์ทะเลาะกันยึดความเห็นของตนเท่านั้นว่าถูก พระพุทธองค์ทรงทราบแล้วจึงตรัสว่า ผู้ที่รู้เห็นอะไรแง่มุมเดียว ไม่แคล้วที่จะทะเลาะกัน คุณคนตาบอดคลำช้าง แล้วเล่าเรื่องคนตาบอด ๕ คนให้ฟัง เป็นต้น

^{๑๔}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๕๑.

๒. การเปรียบเทียบกับข้ออุปมา ทำให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น เช่น ตรัสสอนราหุลว่า ราหุลเห็นน้ำที่เราเหลือไว้ในภาชนะหนึ่งไหม ? ราหุลตอบว่า เห็นพระเจ้าข้า ตรัสต่อไปว่า คุณก่อนราหุล คนที่พูดเท็จทั้งที่รู้ มีคุณความดีเหลือน้อย คุณน้ำในภาชนะนี้แหละ ตรัสแล้วทรงเทน้ำที่เหลือหนึ่งนั้นทิ้ง เป็นต้น

๓. การใช้อุปกรณหรือสื่อการสอน พระองค์ทรงใช้สื่อทุกอย่างที่อยู่ใกล้ตัวมาสอนเช่น ขณะที่เดินไปในป่าแห่งหนึ่ง มีพระสงฆ์หมู่ใหญ่ตามเสด็จ พระองค์ทรงหยิบใบไม้ขึ้นมากำหนึ่งแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เห็นใบไม้ในมือตกคาตไหม เห็นพระเจ้าข้า พระสงฆ์ตอบพร้อมกัน นี่คือการใช้สื่อใกล้ตัวในการสอน

๔. การทำเป็นตัวอย่าง เฉพาะในทางจริยธรรม คือ การทำเป็นตัวอย่าง เช่น ทรงพยาบาลภิกษุไข้ และตรัสหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีบิดามารดา ผู้ใดเล่าจะพยาบาลพวกเธอ ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะพยาบาล ผู้ใดจะฟังอุปัฏฐากเรา ขอให้ผู้นั้นพยาบาลภิกษุผู้อาพาธเถิด”^๕

๕. การเล่นภาษา เล่นคำและใช้คำในความหมายใหม่ การเล่นภาษาและเล่นคำเป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมปฏิภาณ ข้อนี้ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่มีรอบไปทุกด้าน เมื่อผู้ใดทูลถามเป็นร้อยกรอง พระองค์ก็ทรงตอบเป็นร้อยกรอง ไปทันที ทำนองกลอนสวด บางทีเขาทูลถามหรือกล่าวข้อความ โดยใช้คำที่มีความหมายไปในทางที่ไม่ดี พระองค์ก็ตรัสตอบไปด้วยคำพูดเดียวกันนั่นเอง แต่เป็นคำพูดให้ความหมายที่ต่างออกไปเป็นฝ่ายดีงาม คำสนทนาโต้ตอบแบบนี้ มีรสอยู่แต่ในภาษาเดิม แปลออกสู่ภาษาอื่นย่อมเสียรสเสียความหมาย บางครั้งผู้มาเฝ้า บริภาษพระองค์ ด้วยคำพูดต่าง ๆ ที่รุนแรงยิ่ง พระองค์ยอมรับคำบริภาษเหล่านั้นทั้งหมด แล้วทรงแปลความหมายอธิบายเสียใหม่ให้เป็นเรื่องดีงาม เช่น กรณีของเวรัญชพราหมณ์และสีหเสนาดิษฐ์รับแผนมาจากนิครนถ์นาฏบุตร

๖. อุบายเลือกคนและการปฏิบัติรายบุคคล การเลือกคนเป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเริ่มแรกประดิษฐานพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าทรงดำเนินพุทธกิจด้วยพระพุทธโฆบายที่ได้ผลคืออย่างยิ่ง ในการสั่งสอนแสดงธรรมก็เช่นเดียวกัน ทรงมักเริ่มต้นด้วยบุคคลที่เป็นพระมหากษัตริย์หรือประมุขของประเทศ อีกทั้งผู้นำของลัทธิต่าง ๆ ทำให้การประกาศพระพุทธศาสนาของพระองค์นั้นได้ประสบผลสำเร็จอย่างยิ่งและรวดเร็ว อีกทั้งเป็นการยืนยันพระปรีชาสามารถของพระองค์นั้นได้ประสบผลสำเร็จอย่างยิ่งและรวดเร็ว อีกทั้งเป็นการยืนยันพระปรีชาสามารถของพระองค์เป็นอย่างดีด้วย

^๕วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๐.

๙. การรู้จักจังหวะและโอกาส วิธีสอนนี้เช่น ผู้เรียนไม่พร้อม ยังไม่เกิดปรีชาปะ
แห่งอินทรีย์หรือญาณ ผู้สอนต้องมีความอดทน ไม่ชิงหักหาญหรือดัดดันทำ แต่ต้องตื่นตัวอยู่เสมอ
เมื่อถึงจังหวะและโอกาส ก็ต้องมีความฉับไวที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไป
ดังตัวอย่างเช่น ในระยะเริ่มแรกประกาศพระพุทธศาสนา ณ วันมาฆปุรณมี หลังตรัสรู้ ๓ เดือน
เมื่อประทับอยู่ ณ เวฬุวัน พระสงฆ์สาวกมาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั้น และเป็นโอกาสเหมาะ
พระองค์ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ เป็นการชี้แจงจังหวะและโอกาสให้เกิดประโยชน์

๑๐. ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอัตรา ตัดค้นหา ฆานะ
ทิลุเสียให้น้อยที่สุด ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญสุด แต่จะใช้วิธีใดให้การสอน
ได้ผลดีที่สุด ก็จะทำในทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่กลัวจะรู้สึกละอายใจ บางคราวเมื่อสมควรก็
ยอมรับให้ผู้เรียนรู้สึกว่าเขาเก่ง บางคราวสมควรข่มก็ข่ม โอนอ่อนผ่อนตามก็ยอมตาม สมควรขัดก็
ขัด สมควรคล้อยก็คล้อยตาม สมควรปลอบก็ปลอบจางหะ ดังพระดำรัสว่า “เราฝึกผู้ที่ควรฝึกได้
ด้วยวิธีแบบสุภาพบ้าง วิธีแบบรุนแรงบ้าง วิธีทั้งแบบสุภาพและแบบรุนแรงบ้าง”^{๑๖}

๑๑. ลงโทษและการให้รางวัล การลงโทษในที่นี้ คือ การลงโทษตนเองซึ่งมีทั้งทาง
ธรรมและทางวินัยอยู่แล้ว มีบทบัญญัติความประพฤติอยู่แล้ว การให้รางวัลคือ การแสดงธรรม ไม่
กระทบกระทั่ง ไม่รุกรานใคร เป็นต้น

๑๒. กลวิธีแก้ปัญหาลเฉพาะหน้า ปัญหาลเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างครั้งต่างคราว ย่อม
มีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปไม่มีที่สิ้นสุด การแก้ปัญหาลเฉพาะหน้าย่อมต้องอาศัยปฏิภาณ คือ
ความสามารถในการประยุดต์หลักการ วิธีการ และเทคนิควิธีการต่าง ๆ มาใช้ให้เหมาะสมเป็นเรื่อง
เฉพาะคราวไป

^{๑๖} วจ. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๔๓.